

SZENTE IMRE

Boldogult emigránskorunkban

Vesztett háborúk és bukott forradalmak következményeképpen a magyarság egyharmada a 20. század folyamán kiszakadt az anyaországból, idegen uralom alá, idegen nyelvi környezetbe került. A magyar anyanyelv, amely korábban természetes éltető közeg volt, a kiszakadt ötmillió számára hovatovább az önazonosság megőrzésének, a magyarul megmaradásnak veszélyeztetett, ezért tudatos ápolást és védelmet igénylő eszköze lett. Különös jelentőséget nyert, ami azelőtt ugyancsak természetes volt: hogy a magyar írók továbbra is, idegen környezetben is magyarul írnak, folyóiratokkal, könyvkiadással, találkozásokkal irodalmi életet tartanak fenn. Ez az idegenben kényszerült tenyészet hosszú évtizedek külön fejlődése és kimutatható egyedi vonásai ellenére hajszál- és légyökereivel kapcsolatban van az anyaországgal, és az egyetemes magyar kultúrából táplálkozik. Ezért igaz a tétel, amit Illyés Gyulának immár a köztudatba átment és annyiszor idézett „ötágú síp”-metaforája fejez ki: nincsenek magyar irodalmak, csak az egységes és egyetemes magyar irodalom létezik; a síp ágai: az anyaország, Erdély, a Felvidék, a Vajdaság és az ún. nyugati és tengerentúli szórványok magyar irodalma ugyanannak a hangszernek harmóniában együtt zengő szólamai.

„Szólj, Ötágú Síp, zengj, magyar ének...” – énekeltük nem is olyan nagyon régen egy németországi ifjúsági konferencián, euforikusan ünnepelve a magyar élni akarást, s már-már kicsit büszkén is arra, hogy ötágúságunkkal kitűnünk a világ nemzetei közül. Mindig is értettünk hozzá, hogy a szükségből erényt csináljunk, szép szimbólumokból nyerjünk vigaszt és bátorítást. Mikor a hatvanas évek elején Illyés Gyula szárnyra bocsátotta hasonlatát, mi, nyugatiak örültünk a legjobban. Úgy éreztük, hogy elsősorban nekünk szól az üzenet, a nyugati magyar irodalomnak, a síp ötödik ágának; létünk elismerése az anyaországból felénk nyújtott kéz, nem a hatalom, nem az Írószövetség részéről ugyan, de aminek erkölcsi súlyát százszor többre becsültük: a nemzet nagy költője s általa maga a nemzet szól hozzánk, ismerte el a nyugati magyar irodalom *különszólam*-szerepét az egyetemes magyar irodalom zenekarában, még hozzá – s ezt lényeges hangsúlyoznunk – a nemzet, a világ nyilvánossága előtt, nem csak magánlevélben vagy beszélgetésben, ahogy korábban fejezték ki rokonszenvüket hazai barátaink. Odahaza végetérőben volt a kivégzésekkel s börtönbüntetésekkal terhes új Bach-korszak, a Nyugatról hazaszállingózók amnesztiát kaptak, ám a kint maradó százezrek nemcsak hogy persona non graták, hanem nonpersonok maradtak, még a legjelesebbek is. Emigránsnak csak mi tartottuk magunkat; hazánkban disszidensként emlegettek bennünket, ha ugyan emlegettek, s ha igen, abban nem volt köszönet. Fiatal kezdő írók nemegyszer azzal szereztek esélyt a publikálásra, hogy jól adagolt háborgással vagy gúnnyal bemutatták novellájukban egy-egy disszidens gyászos szereplését vagy emésztő honvágyát, mely öngyilkosságba, lelki meghasonlásba vezetett. A legkisebb emberi részvét nélkül ábrázolták például azt a disszidens, aki minden pénzét arra költötte, hogy repülőgépen átutazgasson Magyarországon felett, hogy legalább magasból lásson valamit hazájából. Ám a rendszernek hamarosan be kellett látnia, hogy meddő igyekezet hazug mesékkal gyűlöletet kelteni a hazaiakban irántunk, hisz a hozzátartozók levelei, a sűrűn érkező IKKA-csomagok és a Nyugatra utazók beszámolóí megcáfolták azt a képet, melyet a túlbuzgó novellisták festettek rólunk. Szuronyokkal sok mindent el lehet érni – tartja a mondás –, ülni azonban nem lehet rajtuk. Ha a rendszer konszolidálni akarta uralmát, el kellett néznie a hazaiak és a külföldiek egyre nyíltabb érintkezését, a rokoni és baráti kapcsolatok folytatását országhatárokon keresztül. Amire azonban az enyhülés éveiben sem terjedt ki a rendszer engedékenysége, az a nyugati magyar irodalom termékeinek behozatala, a szellemi kölcsönhatás útjainak szabaddá tétele volt. Sőt: a hatalom minden elkövetett, hogy az ötödik síp

„szirénhangjait” távol tartsa nemcsak a hazai olvasók, hanem még az írók fülétől is. A szellemi „dugárut” a vámos kobozta el a határon a hazalátogatóktól; a postán küldött könyv, folyóirat vagy elkallódott, vagy visszajött a feladóhoz ugyanazzal a „nem kézbesíthető” feliratú pecséttel, melyet különben csak narkotikumra és pornográf termékekre ír elő a törvény. Még Illyés Gyula sem kaphatta kézhez az Új Látóhatár példányait, s évek múlva is csak a Széchényi Könyvtár zárolt osztályán fért hozzájuk egy-egy kutató, aki erre külön engedélyt kapott.

Miféle Ötágú Síp az olyan, amelynek ötödik ága fújja ugyan a magáét, de a másik négy semmit sem hall belőle? Hogy születik ebből harmónia, hogy lesz ebből egységes és oszthatatlan magyar irodalom? Mi idekint minden ág zenéjét hallhattuk, hisz Nyugatra, ha kissé rendszertelenül is, de eljutottak a Kárpát-medence irodalmi termékei, ám Nyugatról oda legfeljebb a párthű korifeusok asztalára, majd a zárolt osztály börtönébe. Még a nyolcvanas években is ritka madár volt a pesti könyvpiacon egy-egy nyugati magyar író könyve, csak a rendszer váratlan csődbejelentése után szabadult be az ötödik ág hangja, hogy mindjárt bele is vesszen a nagy kakofóniába. A sors iróniája, hogy mire hazatérhetett a nyugati magyar irodalom, lényegében meg is szűnt létezni: a kinti újságok, folyóiratok – néhány kivétellel – megszűntek, a könyvkiadás ugyancsak: a nyugati író odahaza keres kiadót, a még meglévő társaságok odahaza konferenciáznak. Nincs ezen semmi csodáltnivaló, hisz az Ötágú Síp elcsatolt ágai is ugyanúgy hazatérnének, ha megszűnnének a határok s különállásuk egyéb kényszerítő okai. Így is sokan települnek át, vagy publikálnak az anyaországban erdélyi írók. Gyöngül-e ezekben a hagyományos erőteljes zengésű ágakban is a hang? A bukott rendszerek nyomában elszabadult többségi nacionalizmusok pusztítóbban hatnak a kisebbségi kultúrákra, mint a mindenkire – ha nem is egyformán – nehezéző terror. Anyagi és egyéb nehézségekkel küzdenek a hazai kiadók s intézmények is, Budapest vonzása mégis erősen megnövekedett az utóbbi évtizedben. A perifériák – Nyugaton és Keleten egyaránt – elsorvadnak, az olvasók elárvulnak.

Az Ötödik Ág önfelszámolásával elárvult a nyugati magyar olvasótábor is. A nagy átalakulást nem követte tömeges hazatérés, a kivándoroltak és menekültek százezrei helyben maradtak. Élik ugyan továbbra is, kisebb-nagyobb mértékben, közösségi, egyesületi életüket, már akiknek erre igényük van. Olvashatnak is annyit magyarul, amennyire erejükből s idejükből futja, ám irodalmuk, irodalmi életük, mely saját kebelükből sarjadt, másoktól eltérő identitásukat tükrözi, nincs többé. Hiányát azonban, tudatosan vagy tudattalanul, valamennyien érezzük. „Magyarokként ugyan, de a hazaitól eltérő életfeltételek között, idegen hagyományok, beidegzettségek és kultúrák hatására mások vagyunk, mint a magyarországi, az erdélyi vagy a vajdasági magyarok. (...) immár vannak saját hagyományaink is, amelyek éppen úgy befolyásolnak, mint a debrecenieket a Tiszántúl vagy a pécsieket a Dunántúl hagyományai...” – írta Borbándi Gyula 1989 decemberében, amikor bejelentette az Új Látóhatár megszűnését. A megokolás – „...elfogyott az erőnk, nem bírjuk tovább” – lefegyverez minden ellenérvet, ha olyanok mondják, akik negyven éven át áldoztak időt és energiát, s már túl vannak a hetvenen, fiatal utánpótlást pedig nem találtak, „akik vállalták volna a munkát, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül”. Kénytelen-kelletlen igazat kellett adnunk Borbándinak abban is, hogy „egy vállalkozást a delelőjén kell abbahagyni, és nem akkor, amikor hanyatlani kezd”. Ebben az utolsó számban olvashatjuk a lap kiadójának és nyomdászának, Molnár Józsefnek búcsúját is. Ő már többet elárul elkedvetlenedésük okairól: arról a süket csendről és közönyről, mely a folyóirat jubileumi évét körülvette Nyugaton és a hazában egyaránt, mintha sem itt, sem ott nem tartaná fontosnak a magyarság ennek az orgánumnak a létét. Tapasztalnia kellett, hogy odahaza „néhány lelkes írón kívül az írók alig ismerik az Új Látóhatárt”, és hogy „az írók többsége nem tartotta olyan fontosnak a nyugati magyar irodalom ismeretét, mint az otthoniét, az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyarokét”. Rossz lelkiismerete csupán a Nyugaton élő sok száz előfizetővel szemben van, akik évtizedeken át hűségesen kitarítottak a folyóirat mellett: „a hűtlenség bűnébe estem – írja –, mert ennek a folyóiratnak a sorsa az ő ügyük is.”

Nem tudom, hányan vették valaha kezükbe egy-egy példányát, s hányan tudtak létezéséről. Emigráns lapjaink és könyvkiadásunk támogatásában messze elmaradtunk az észtektől; a legtöbb folyóirat évről évre csökkenteni volt kénytelen megjelenésének gyakoriságát s példányszámát, s hamarosan meg is szűnt, vagy a megszűnés fenyegetésében élt, mint negyvenéves léte alatt több ízben is az Új Látóhatár. Molnár József több száz előfizetőt emleget; ezeknek nagy része bizony azok közül

verbuválódott, akik rendszeresen vagy csak időnként írtak a lapba, természetesen honorárium nélkül. Magamról is beszéltek: úgy ragaszkodtunk az Új Látóhatárhoz, mint szellemi otthonunkhoz, egy világrések fölött lebegő „magyar házhoz”, ahol találkozhat a kanadai magyar az ausztráliaival, ahol kicserélhetjük gondolatainkat, megjelentethetjük írásainkat, követhetjük a világpolitika tendenciáit, hazánk és a magyarság sorsának alakulását, bekapcsolódhatunk az egyetemes magyar nyelvű irodalom áramkörébe.

A folyóiratot 1950-ben alapította a háború utáni második emigrációs hullám fiataljainak egy csoportja, akik a fordulat éve körül hagyták el az országot, mielőtt a kommunista rendszer, Rákosi „személyi kultusznak” elkeresztelt terroruralma lezárta a határokat. Az emigráció első hulláma tudvalevőleg 45 után maradt Nyugaton, jórészt a Horthy-rendszer tisztjeiből, hivatalnokaiából, valamint szélsőjobboldali elemekből, nyilasokból állt, míg a második hullám a 45 és 48 közötti „demokratikus közjáték” szétvert pártjainak menekültjeiből: kisgazdákból, parasztpártiakból, szociáldemokratákból; politikai tapasztalataik, demokratikus, polgári vagy népi szellemük, „baloldaliságuk” különböztette meg őket az első hullám emigránsaitól. Borbándi, Molnár József és a többi, harminc év körüli lapalapító fiatal a Márciusi Front eszméin, a falukutató népi mozgalom szellemében nevelkedett, és a háború után zömmel a parasztpártban tevékenykedett. „Abban mindannyian egyetértettünk, hogy folyóiratunk a népiek orgánuma lesz, igyekszünk előmozdítani az emigráció demokrata szárnyának megerősödését, és komoly szellemi gárdát szervezünk a Látóhatár köré” – írja Borbándi *A magyar emigráció életrajza* című, 1985-ben megjelent nagyszerű könyvében. Sikerült megnyerniük támogatásra és közreműködésre olyan hírnévre s tekintélyre szert tett írókat, mint Kovács Imre, a *Néma Forradalom* írója (New Yorkban élt), Cs. Szabó László, a londoni BBC munkatársa; Szabó Zoltán, aki a 30-as évek közepén *Tardi helyzet* című könyvével lett ismert, ugyancsak Londonban élt akkor. A nagy öregek közül Márai Sándor adta a nevét a lap indulásához híres-hírhedt *Halotti Beszédével*, továbbá Jászi Oszkár, aki már a húszas évektől Amerikában élt, műveiben a Monarchia széthullását, a nemzetiségi kérdést taglalta, valamint Magyarország Trianon utáni állapotát s lehetőségeit (*Magyar kálvária – magyar feltámadás*, 1920). Jászi Oszkárt a már megerősödött Új Látóhatár különszámmal tisztelte meg 1955-ben, az író-politikus 80. születésnapján. Két év múlva, 1957-ben halt meg.

Az emigráció demokrata szárnyának erősítése, a lap profiljának kialakítása nem ment zökkenők nélkül. A 45-ösök, az ún. „nemzeti emigráció” minden alkalmat megragadott nemcsak a kritikára, hanem az alaptalan vádaskodásra is, ami nem volt veszélytelen a hidegháború, a McCarthy nevével fémjelzett boszorkányüldözés korában. Szerintük tapodtat sem szabad engedni „45-ből”, szóba sem szabad állni a kommunistákkal, mereven el kell zárkózni minden párbeszédetől. Ezért nem tulajdonítottak jelentőséget a Sztálin halálával kezdődő enyhülésnek, sem a magyarországi változásoknak 53-ban, amikor Rákosi helyett Nagy Imre lett a miniszterelnök. Nagy Imrét éppúgy támadták, mint azelőtt Rákosit: az is csak kommunista, „az elvtársak civakodnak egymás közt”. A Látóhatár körének ezzel szemben az volt a véleménye, hogy szavakon s elveken nyargalászás helyett, Bocskay példájára, a „dolgot magát kell nézni”, az embert – ez esetben Nagy Imrét – tettei után megítélni; s örülnünk kell minden változásnak, mely az elnyomást gyengíti, s a magyar népet lélegzethez juttatja. Kovács Imre így ír *Új kurzus Magyarországon* című helyzetelemzésében: „Amit én a magyarországi eseményekben látok, az a pártra rákényszerített újfajta taktika, és ezt a taktikát csak moszkvai parancsnak nevezni azoknak a tömegeknek a meggyalázását jelenti, amelyek ellenállásukkal az új kurzust kierőszakolták.”

Pár év múlva, 1956 tavaszán ugyancsak Kovács Imre írása (*Kijózanult emigráció*) kavart fel egy még hevesebb s még több hozzászólást kiváltó vitát, mely egy időben folyt a Petőfi Körnek a forradalmat megelőző hazai vitáival. A vasfüggöny két oldalán, egymástól mesterségesen távol tartva, ellenséges táborokba kényszerítve keresték lázasan a magyarság útját gondolkodó, nemzetükért felelősséget érző magyarok. A hazaiak, korlátaikat ismerve, óvatosan srófolták fölfelé reformköveteléseiket; a kintiek, saját képzelte jelentőségüket revideálva és szerepüket újrafogalmazva, igyekeztek alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, megnyirbálni az emigráció egy részének túlzott reményeit. A hazai reformkommunisták és a demokratikus emigráció minden összebeszélés

nélkül a graduális fejlődést, a kompromisszumos megoldást tartotta járható útnak a magyarság számára. A forradalom a hazaiakat és a kintieket egyaránt meglepetésként érte. Ha egyáltalában gondoltak rá 1956 tavaszán, csak úgy, mint valami nemzeti szerencsétlenségre, amit lehetőleg el kell kerülni. De úgy látszik, történelmi kényszer rötta a magyarságra a hálátlan-dicső szerepet, hogy megmutassa a kommunizmus igazi arcát, s megjövendölje szükségszerű bukását. Az áldozat azonban, amelyet népünk hozott, túl nagy volt, s újra igazolta Kölcsey pesszimizmusát: „S ah, szabadság nem virul a holtak véréből, / kínzó rabság könnye hull árvánk hó szeméből.”

Ha az Októbert megelőző hónapokban valami dialógusféle volt kialakulóban a Haza és az emigráció között, ennek lehetőségét s továbbfejlesztését évekre, sőt évtizedekre befagyasztotta a bukott szabadságharc és a rá következő megtorlás. Kovács Imre és Borbándi Gyula már akkor is szigorú megrovásban részesült az emigrációt képviselő, Amerikában székelő Magyar Nemzeti Bizottmánytól „tarthatatlan s elfogadhatatlan nézeteik miatt” (Borbándi cikke, *Az emigráns politika új útjai* ugyancsak a Látóhatárban jelent meg). A bukás után még jobban felülkerekedett az emigrációban az a nézet, hogy a kommunizmussal nem lehet alkudozni, azt nem lehet belülről sem megjavítani, azt csak Amerika és a Nyugat együttes összefogása döntheti meg. Hittek ebben, jóllehet ott volt előttük ellenbizonyítékként Magyarország ügyének cserbenhagyása s az amerikai külpolitika nyilvánvaló berendezkedése a koegzisztenciára. De a demokratikus emigráció is elvesztette kedvét, bátorságát ahhoz, hogy a nagyimrés kommunizmussal kezdett dialógusfélélet a kádári kommunizmussal folytassa, bár a hatvanas évek elején, az amnesztia után az utóbbi egyre többet valósított meg az előbbi célkitűzéseiből, s az ország népe szemmel láthatólag megalkudott a hatalommal, s örült az új lehetőségeknek.

A forradalom bukása után a Látóhatár is válságon ment keresztül. Szerkesztőségének tagjai ugyanis egyúttal a Szabad Európa Rádió alkalmazottai is voltak, s többen közülük áldozatul estek a fiaskót követő tisztogatásnak. Őket lökték oda bűnbakul, holott az amerikai külügyminisztérium volt felelős azért, hogy a rádió a beavatkozás reményével hitegette a magyar felkelést. Ekkor, 1958-ban történt az a hasadás, amelynek következtében a Látóhatárhoz hű szerkesztők, köztük Borbándi és Molnár, Új Látóhatár néven folytatták a lapot. A két szakadár, Vámos Imre és Horváth Béla pár év múlva hazatelepült, s hírhető tette magát volt munkatársainak befektetésével. Borbándi Gyula 1963-ban vette át, s mindvégig meg is tartotta az Új Látóhatár szerkesztőségét.

1963-ban újra Kovács Imre irányította a külföldi magyarság figyelmét a Hazában történő változásokra. *Új korszak küszöbén* című írásában, bár „ellenzett minden szóértést Kádárral”, a jövőt illetően megállapította: „Már felnyomulóban van egy új nemzedék, azok a magyarok, akik értik Európát... Velük majd szót lehet váltani, és szót is kell érteni... a dialógust a magyar sorsról és a magyar jövőről hamarosan elkezdhetjük.”

Kovács Imre derűlátását, hogy egy „Európát értő” új nemzedékkal hamarosan szót válthat és szót érthet az emigráció, nem igazolták a hatvanas, de még a hetvenes évek sem. Két évtizedet kellett várnunk a hazai ellenzék mozgolódásáig, a tabukat fessegető írások, viták nyilvános fórumokon, de főképp a szamizdatban való jelentkezéséig; csupán a nyolcvanas évek közepe felé kerülhetett sor hazai és külföldi magyarok között párbeszédre „magyar sorsról és a magyar jövőről”. Dialógusra nem azok invitáltak bennünket, akikkel őszintén kibeszélhettük volna magunkat, hanem a kádári Magyarország hivatalos szervei, a nyugati magyar követségek, az általuk szervezett társaságok, baráti körök, filmklubok; speciálisan nekünk szóló kiadványok, mint amilyen a 60-as évek elején induló „hazacsalogató honvágy-újság”, a Magyar Hírek volt. A Kádárnak tulajdonított, bár Méray Tibortól származó „aki nincs ellenünk, az velünk van” szlogent az emigrációra vonatkoztatva kezdték elválasztani a juhokat a bakoktól, közismertté vált a „külföldre szakadt hazánkfia” elnevezés, amelyet a rendszerrel szemben minden kritikától tartózkodó nyugati magyar értelmiségiekre alkalmaztak. Ezzel párhuzamosan azok elszigetelése, hidegre tétele, s ha mód nyílt rá, kitűrése volt a cél, akik nem tettek lakatot a nyelvükre, nem óhajtottak „kirendeltséggé” válni. Mert a rendszer nem is titkolta, milyen szerepet szán a nyugati magyarságnak abban a kampányban, melyet a belföldi konszolidáció a nyugati országok közvéleményének megnyerésére indított. A jó emigráns mindent megtesz, hogy hazájának kritikátlanul jó híret költse, csak ez adhat értelmet különben haszontalan életének. E tétel elfogadtatása a külföldi magyarság zömével már csak azért sem volt nehéz, mert a lelkiismeret húrjain játszott, a nem

is nagyon alvó önvádat keltegette: „cserbenhagyátok a hazát a bajban, nem vállaltátok a közös szenvedést – akkor most legalább törlesszetek, tegyétek fel életeteket a szolgálatra!” S ez az igény immár, ha nem is kimondva, hazai rokonaink, barátaink részéről is egyre sürgetőbben jelentkezett, elvárva az IKKA-csomagokat, külföldre utaztatásokat a „disszidenstől” (így neveztek ugyanis bennünket az útlevelekérvény kitöltendő nyomtatványain, s ezen meg sem ütköztek hazai feleink). Ismerek olyan sorstársakat abból az időből, akik minden fizetésüket ráköltötték a „hazának” e szolgálatára, akiket úgy tönkretettek a rokonok, mint Kopjáss István főügyészt Móricz Zsigmond regényében. De az ébredező és a világpiacon kijutni olyan nagyon ambiciózus hazai irodalom munkásai és terjesztői is elvárták az emigránstól, hogy a *szolgálatot* tekintse fő feladatának; hogy a nyugati magyar író ne a saját életművének megvalósításán fáradozzék elsősorban, hanem a hazai irodalom idegen nyelvre fordításán, mozgósítsa erre a célra a külföldi jeles írókat, költőket, könyököljön s előszobázzon a kiadóknál. Még Németh László is ennek a véleményének adott kifejezést, és nem egy szemrehányó megjegyzést tudnék idézni kisebb jelentőségű hazai írók, kritikusok részéről, hogy nem tettünk eleget kötelességünknek. Pedig hányan alávetették magukat a hazai igényeknek! Csak néhány nevet említsünk, mindenekelőtt Gara Lászlót, aki példával járt elől az önfeláldozó fáradozásban, s a 60-as évek elején kiváló francia költőket nyert meg nyolc évszázad magyar költészetének fordítására; Thinsz Gézát, aki Gara példáján felbuzdulva jeles svéd költőkkel fordíttatta, és *Sex Ungerska Poeter* címmel 1968-ban kiadta antológiáját; s hogy az északi példáknál maradjunk: Sulyok Vince Norvégiában, Csatlós János Svédországban tett sokat a magyar irodalom exportálásáért. S hányan voltak olyanok is, aki nyugati egyetemeken, főiskolákon tanítottak magyar nyelvet s irodalmat! E téren aligha terhesi mulasztás a külföld magyarjait, méltán igazságtalannak érezzük a hazából érkezett szemrehányásokat. Az Illyés Gyula által oly nemes gesztussal „ötödik sípnak” nevezett nyugati magyar irodalom muzsikájára nemigen volt kíváncsi a fősípot zengető hazai írógárda; figyelme és érdeklődése a potenciális terjesztőknek, külföldi népszerűsítőknak szólt. A konszenzusra berendezkedő hazai értelmiség ebben osztotta a hazai külpolitika és kultúrpolitika nézetét: egyetértésben osztották ki ránk a „kirendeltség”-szerepet, elvárták tőlünk az önfeláldozó szolgálatot. Alighanem illúziókban ringattuk magunkat, azt képzelve magunkról, hogy mi vagyunk a hallgatásra és tűrésre kényszerített Haza szócsöve a bukott forradalom után, s kötelességünk is kimondani, megfogalmazni magunk és a világ előtt, hogy „mit kíván a magyar nemzet”. Lehet, sőt valószínű is, hogy a forradalmat követő első öt évben így volt, s a bebörtönzött írók, forradalmárok reménye és rokonszenve kísért bennünket, ha erről nem kaptunk is visszajelzést. Ám a 60-as évek elején már több jel mutatott arra, hogy egyre mélyülő hajszázrepedések választják el a külföldi magyart a hazaitól, s hamissá kezd válni egymásról alkotott képünk, hogy nem teljesen értjük egymást. Lám, még Németh Lászlóval sem...

A dialógus jelszavával felénk dobott kesztyűt az Új Látóhatár kissé megkésve, csupán a 60-as évek végén vette fel, amikor Borbándi Gyula *Magánbeszéd a párbeszédéről* című cikkével a lap immár hagyományos békeltető-egyeztető politikáját követve óvatos mérlegeléssel osztogat dicséretet és korholást a szélsőséges nézetek képviselőinek mind a Hazában, mind az emigrációban, osztogatja a kölcsönös gyanakvást és előítéleteket mint a kölcsönös megértés és a termékeny párbeszéd akadályait. Hozzászólások érkeztek ugyan Borbándi cikkére, ám valami szélesebb körű s lényegre mutató vita nem kerekedett. Az igazi dialógusvita korábban folyt le: 1964-ben a dániai Slagelse városkában tartott Evangéliumi Konferencián. Ez az évenként ismétlődő, húsvét hetében tartott Ifjúsági Konferencia pár évvel korábban jött létre külföldi protestáns magyar lelkészek kezdeményezésére, s a hitélet ápolása mellett célul tűzte ki az egybegyűlt magyar fiatalok, diákok nemzetpolitikai s irodalmi nevelését, látókörének európaivá tágítását is. E konferenciák két fő erőssége Cs. Szabó László és Szabó Zoltán volt, akiket – mivelhogy konferenciáról konferenciára utazgattak Európa-szerte – a „repülő egyetem” professzoraiként emlegettek.

A dániai konferenciára én is előadóként érkeztem, ám az igazat megvallva, meglehetősen zilált lelkiállapotban. Lelki válságom hátterében éppen a hazai „enyhülés”, az új kádári politika állott, mely a Lundban élő magyarok közt is meghasonlást idézett elő, elsősorban az értelmiségiek soraiban. Egyre többen vallották ugyanis azt a nézetet, hogy fel kell immár hagynunk Ötvenhat emlegetésével s a hazai rendszer bírálatával; alá kell rendelnünk magunkat azoknak a kívánalmaknak, amelyeket a hivatalos Magyarország támaszt az emigrációval szemben; szóval „kirendeltséggé” kell válnunk, így szolgálhatjuk

legjobban Hazánkat, hazai barátainkat. Fölháborított ez a teljes önfeladás, az emigráns öntudatnak, ami számunkra az emberi öntudattal azonos, teljes hiánya, még olyan ismerőseimnél, sőt barátaimnál is, akiket különben becsületes, gondolkodó embereknek tartottam, de éppen ezért nemigen tudtam érvelni állításaik demagógiája ellen, bármennyire éreztem is, hogy igazam van, s hogy a mi feladatunk csak a teljes igazság kimondása lehet. A fojtogató lundi léggör után Slagelse fejtisztogató böjti szelei hozták meg a lelki felszabadulást. Olyanok társaságában tölthettem azt az egy hetet, akik európai távlatból ítélték meg a világpolitikai helyzetet s benne a hazánkban mutatkozó változásokat. Előadásom, melyben két hazai folyóirat, az Új Írás és a Kortárs három hónapos irodalmi termését elemeztem, abból vonva le következtetéseket az akkori Magyarországon uralkodó állapotokra és tendenciákra, kedvező, mondhatnám lelkes fogadtatásra talált, nem utolsósorban azért, mert nem takarékoskodtam az iróniával, helyenként a vitriollal sem. Amilyen eredményre én a fehér lapok tanulmányozásával jutottam, hasonló kép tárult elének Szépfalusi István előadásából, aki viszont saját konkrét tapasztalatairól számolt be, amelyeket a hazai egyházi és világi hatóságokkal való huzakodás-veszködése folytán szerzett. Előadásaink tényeire bőven hivatkoztak a felszólalók a hét vége felé rendezett „dialógusvita” során. Mivel rám bízta az egész dialógusvita összefoglalását, ebből idézek: „...legnagyobb élményem ezen a konferencián emberi és emigrációs öntudatom megerősödése. E kettő együtt jár, mint ahogy gyengülésük is párhuzamosan történt bennem, s mint tapasztaltam, más sorstársaim tudatában is. Az emigráció legnagyobb hibája az, hogy lebecsüli saját értékét, lehetőségeit. Sokunkon erőt vett, főképp a legutóbbi időben, valami végzetes kisebbségi érzés, egész életünk haszontalanságának tudata... Az emigráns, főleg a »keleti« emigráns egyik legjellegzetesebb betegsége – Szabó Zoltán szavával – »szentelt fájdalomnak« ápolása s az ennek ürügyén magának igényelt tétlenség.” Szóltam összefoglalómban arról is, hogy számos ötvenhatos fiatal arra a délibábos következtetésre vezetett „a Nyugatból való kiábrándulása”, hogy Keletről várja az emberiség megváltását („ex Oriente lux”), s hogy a „liberalizálódást” úgy üdvözölje, mint e megváltó új korszak kezdetét. Szóltam arról a csábításról, melyet a hazai pezsgő irodalmi élet jelent a visszhangtalan elszigeteltségében fonnyadozó nyugati fiatal magyar írónemzedék számára; nekik szól Cs. Szabó figyelmeztetése: „Vigyázz, hogy hazaszereteted és magyarságodhoz való hűséged olyanok szolgálatába ne állítson, akiknek céljaival és eszközeivel az Otthon nem ért egyet”; továbbá: „...nem a külföldi írónak a maga testi mivoltában kell hazalátogatnia s bejárnia az országot, hanem a személyénél becsesebb írásainak!” Egyetértettünk a leglényegesebb pontban is: „Aki elhagyta hazáját, sokat áldozott a szabadságért, a látás és a szólás jogáért. Az emigráció mint összesség erről a jogáról nem mondhat le. Ám tegyék meg ezt közülünk egyesek, akár egész csoportok is, ha tudják, mit miért adnak. A Bethlen Gábor-i politika rögzös útjára azonban csak az merészkedjék, aki elég erős arra, hogy engedményekért engedményeket hajtson be.” Szabó Zoltánt idézve: „A diaszpóra súlya csak akkor növekednék otthon, ha komolyan venné önmagát, ha látna valami szerepet önmaga előtt.” Más szóval: a dialógust egymással kell kezdenünk, a magunk portáján. Csak akkor vesznek komolyan bennünket odahaza, ha megvetettük a lábunkat idekint. „A külföldi magyarság szavának annál nagyobb súlya lehet otthon, minél otthonosabb külföldön” (Szabó Z.). Ehhez pedig az kell, hogy ne csak hazafelé figyeljünk, ne csak az otthon óhajainak, igényeinek kritikátlan szolgálatára fordítsunk anyagi és szellemi erőt, hanem egymásra és közös intézményeinkre is. Hazai „rokonaink”, egyáltalán, a „Haza” igényei nem mindig szentek és erkölcsösek. „Nem kell éles szem hozzá, hogy észrevegyük: a kommunisták nyújtotta enyhülés meglehetősen össze van kapcsolva a magyar társadalom tudatos-tudattalan korrumpálásával. Ehhez a folyamathoz a menekültek nem kis mértékben járultak hozzá az önzés, hiúság, hogy ne mondjam: linkség (Határ Győző találó szava) következetes legyezgetésével. Hivatkozom itt a kiadókat s egyéb intézményeket áldozatosan fönttartó észtek példájára.” Befejezésül ezt mondtam még: „Itt az ideje, hogy felébredjen az emigrációban a helyes öntudat, valami egészséges önzés. Több figyelmet kell magunkra fordítanunk, magunkban is megbecsülnünk az embert és a magyart. Nemcsak a Duna–Tisza tájain vannak magyarok. Amikor pedig szövetségesek után nézünk, vagy olyanokat keresünk, akikre rápazarolhatjuk segítőkézségünket, találjuk meg azokat is, akik legközelebb vannak hozzánk: külföldön élő honfitársainkat!”

Azért ismertettem ilyen részletesen a slagelsei konferencia nagy dialógusvitáját, mert visszatekintve megállapíthatjuk, mennyire helytállóaknak bizonyultak azok a végkövetkeztetések, amelyekre

jutottunk. A három évtizeden át tartó dialógus mindvégig megmaradt olyanak, amilyenek a 60-as évek elején indult: kizárólag a magánbeszélgetés szintjén jött létre kölcsönös egyetértés a hazai és a külföldi magyar között, ám a négy szemközti elhangzott baráti szavakat intézményi szinten nem lehetett megismételni sohasem. Lássuk például röviden az Anyanyelvi Konferenciák történetét. Az amerikai vasárnapi iskolák buzgó szervezőjének, Nagy Károlynak sikerült neves hazaiakat mozgósítania, hogy támogassák a nyugati magyarságot az anyanyelv megtartásáért folytatott nehéz küzdelemben. Olyan tekintélyek is helyeselték a gondolatot, mint Kodály Zoltán és Illyés Gyula; Váci Mihály pedig országgyűlési képviselő minőségében vetette latba befolyását. A Magyarok Világszövetségének égisze alatt így indultak meg 1970-ben az anyanyelvi konferenciák, magyarok intézményes találkozója a vasfüggöny két oldaláról. A mozgalomnak kezdetétől fogva Lőrincze Lajos, a kiváló, kül- és belföldön egyaránt ismert nyelvvelő tudós volt a lelke; ő győzte meg a Hatalmat az eszme külpolitikai kihasználhatóságáról, ő szervezte maga köré egy pedagógusokból, szakemberekből álló lelkes csapatot, hogy írjanak tankönyveket a külföldi magyar gyerekek számára. Ennyi jó szándékot illet volna maradéktalan hálával fogadni, s az emigráció demokrata szárnya, amilyen az Új Látóhatár köre volt, várakozással nézett a kezdemény elé, s igyekezett leszerelni a mozgalmat eleve gyanakvással fogadó körök, többek között a Nemzetőr ellenállását.

Hadd térjek ki itt röviden a Nemzetőrrre, amelynek még régebből munkatársam voltam, mint az Új Látóhatárnak, nemcsak a Nyelvőr rovatot vezetve, hanem alkalomadtán egy-egy beszámolót, vitacikket is közölve, főleg a dialógustémáról, amelyről Tollas Tibor tudvalevőleg nem osztotta Borbándi Gyula véleményét. Az utóbbi csak egyetlenegyszer tett magánlevélben óvatos célzást arra, hogy nemigen fér össze egyidejűleg mindkét lap munkatársának lennem. Igaz, néha-néha elejtett korholó megjegyzéseken túl nyílt harc sohasem tört ki a Nemzetőr és az Új Látóhatár köre közt, ami a két szerkesztő emberi-erkölcsi kvalitásait dicséri. Véka alá azonban sohasem rejtették, hogy nem értenek egyet olyan kérdésekben, mint az Anyanyelvi Konferencia, az otthon készülő tankönyvek tartalma és szelleme, Szent István koronájának hazaküldése, hogy csak néhányat említek. Ám e kérdésekben az Új Látóhatár munkatársai közt sem uralkodott teljes egyetértés, amit a lapban lefolytatott viták bizonyítanak. Magam úgy érzem, hogy néha keményebb állásfoglalásra is szükség van, mint amit az Új Látóhatár, nevezetesen Borbándi reálpolitikusi óvatossága megenged. Hiszen a slagelsei dialógusvitát is a lap hasábjain kívül folytatták a lap munkatársai, sőt alapító szeniorjai, Cs. Szabó és Szabó Zoltán, s e vita anyaga utólagosan sem jelent meg a lapban. Szépfalusi István *Amíg időnk van* című kiadványa őrizte meg az utókornak.

Visszatérve az Anyanyelvi Konferencia témájához, sokunkban már az elején felmerült az ünnepreöntő gondolat: ha annyira szívügye a Hazának a magyarmentés, miért nem az erdélyi, felvidéki, vajdasági magyarokra fordít pénzt és buzgalmat a Magyarok Világszövetsége? A választ persze magunktól is kitaláltuk: mert csak a nyugati magyarság megnyerése fér bele a Párt és természetesen a mögötte álló Szovjet új külpolitikájába, melyet a „koegzisztencia” szó fémjelez. Az elcsatolt területek magyarságának sorsa ugyanolyan tabu, mint a szovjet csapatok jelenléte az országban; abba sem egyének, sem intézménynek nincs beleszólása. Még Illyés Gyula 1971-ben kiadott *Hajszálgyökerek* című könyve, mely lazán összefűzött darabjaiban a nemzeti kérdésről alkotott különvéleményének ad kifejezést, sem méri fel a kisebbségben élő magyarság helyzetét, csak óvatosan tér ki rá: „Nemzetek élnek a szocializmus csillagjele alatt, s közöttük mégis falak emelődnek? E falak jó néhányának leroskasztására lehet már a jól megfogalmazott, jól kifejezett szó is jerikói erejű.” Kissé szégyenkezve fogadtuk hát a Hazából hirtelen felénk irányuló túlzott figyelmet és gondoskodást, bár örültünk – akár korábban az *ötödik síp* szerepnek – az ugyancsak Illyés Gyula által megfogalmazott „szellemi magyar köztársaságnak”, mely országhatárok fölött egyesít tizenötmillió magyart. De már az első, 1970-es Anyanyelvi Konferencia lehűtötte a hozzá fűzött óvatos reményeket is: „Milyen meggondolás alapján maradtak ki már az első konferenciára meghívottak közül Cs. Szabó László, Határ Győző, Gombos Gyula, Szabó Zoltán, Kovács Imre, a Katolikus Szemle és az Új Látóhatár szerkesztői, amikor egy volt nyílt képviselőt – aki egyébként szexuális témájú irományok gyártásával foglalkozott – mint a magyar nyelv nyugati reprezentánsát meg lehetett hívni?” – teszi fel a kérdést nyolc évvel később Molnár József az Új Látóhatárban Lőrincze Lajoshoz írt nyílt levelében. Hadd tegyem hozzá, hogy Molnár Józsefet sem hívták meg sem akkor, sem később, s nem hívták meg senkit sem a stockholmi Magyar Házból a

80-as évek legvégén rendezett kecskeméti konferenciáig. Azon mint a Magyar Ház küldötte magam is részt vettem, de még a közeli rendszerváltás légkörében sem úsztam meg, hogy fasisztának ne nevezzen egy incifinci őskollaboráló, mivelhogy addig távol tartottam magamat az anyanyelvi konferenciáktól. Felszólalásomnak már az első mondata után türelmetlen kopogásba kezdett az elnök, hogy fogjam rövidre mondókámat, annál méretlenebbül adhatta elő lírai ömlenyét az, aki fasisztának nevezett. Elmondható tehát, hogy az Anyanyelvi Konferencia uralkodó szelleme két évtizeden keresztül sem változott: ott mindig is a kritikátlan gázsulálók, a rendszernek hízelgő „idegenbe szakadt hazánkfiai” vitték a szót. „Ők lettek a sztárjaitok – írja Molnár a Lőrinczéhez intézett nyílt levélben –, őket fényképeztetitek a hazai félnagyságok társaságában (mert az egésznagyságok még nem ereszkednek le hozzájuk) és a külföldi követségek orosz-kaviáros fogadásain...” További idézetek a levélből: „Mi a nyilvánosság előtt sem mondunk mást, mint a legmeghittebb magánbeszélgetéseken. Ti viszont, ellentétben a magánbeszélgetéseinken elhangzott szavaitokkal, közlönyeitekben tovább folytatjátok a megosztó és bekerítő taktikát: még mindig csak az számít nyugati magyar írónak, aki, akármilyen tehetségtelen is, fejbólintásaival, az otthoni tabukról való következetes hallgatásával állandóan igazodik a »vonal«-hoz... Ne csodálkozzatok tehát azon, hogy mi továbbra is féltő gonddal öröködünk folyóiratunk és nyugati intézményeink szellemi függetlensége fölött, hogy minden magyarnak szóban és írásban módja legyen véleménye szabad kifejtésére...”

Összefoglalva a 30–35 évig keservesen húzott-vont, fanyalogva-gyanakodva vállalt, ránk kényszerített *dialógusból* levonható tanulságokat, elmondhatjuk, hogy a ráfordított idő, fáradtság és jó szándék ablakon kidobott pénz volt, esztelen pazarlás, megbocsáthatatlan s helyrehozhatatlan eltékozlása életünknek. Jobban tettük volna, ha azt az időt és energiát önmagunk, életművünk megvalósítására fordítjuk – ahogy ezt meg is tették azok a szerencsések, akiket határozott cél és elhivatottság fűtött már odahaza, s boldogan vetették rá magukat a számukra külföldön nyíló szabadabb, gazdagabb lehetőségekre. S nemcsak fizikusok, kémikusok, rák- és egyéb kutatók tehettek ezt meg, hanem írók is, bár be kell látnunk, hogy ők – mesterségüknek az anyanyelvhez kötöttsége miatt – sokkal nehezebben. Ott csábított persze az alternatíva: sutba vágni az anyanyelvet, nemcsak hazát, hanem nyelvet is cserélni, angolul vagy franciául írni, belefolyni a világirodalomba, utat vágni milliárdos olvasótáborokig. Van is erre példa, nem is egy; köztük világnagyságok is, mint Ionescu. Magyar példa azonban nemigen jut eszembe; érdekes, hogy még a húszévesen külföldre került '56-os fiatalok tömegéből sem. Írt ugyan nem egy idegen nyelven is hébe-hóba „anyanyelvi szinten”, de az ilyen kiruccanások után csak visszatértek a régi közegbe, nem tudatosan vállalt hűségéből, inkább az idegenbe szakadt sorstársak bármily laza közösségének akolmelegét keresve. Amiből egyenesen következik, hogy az Új Látóhatárnak és más folyóiratoknak, valamint az Evangéliumi Konferenciának, a Szabadegyetemnek, a Mikes Kelemen Körnek s egyéb társulásoknak oroszlánrészük volt a fiatalok összetartásában, magyarnak megtartásában. De nem csak ezeknek. Mert az, hogy magyarul írhattak magyar lapokba, magyarul tarthattak előadásokat magyaroknak a konferenciákon, még nem minden: abból még nem lehet megélni. A kenyérkereső foglalkozások, de ezeket megelőzően az egyetemek, ahová az '56-os fiatalok a befogadó országokban kerültek, természetesen idegen nyelvi környezetben kényszerítették őket, a legtöbbet egy egész életre. Számosan voltak azonban olyan szerencsések, hogy valamelyik amerikai, angol vagy más egyetemre jutottak be diplomájuk megszerzése után, méghozzá a magyar nyelv és irodalom oktatóinak egy már meglévő vagy éppen nekik kreált tanszékére. A forradalom „divatba hozta” a magyarokat, sok nyugati egyetem kapott az alkalmon, hogy a humanista oktatás színskáláját egzotikus nyelvünkkel gazdagítsa, s mindig akadt elegendő számú növendék is, akinek érdeklődése volt a ritkaságok iránt. A tanítás természetesen idegen nyelven folyt, de tapasztalatból tudom, hogy magyart tanítani külföldi diákoknak nemcsak inspiráló pedagógiai kihívás, hanem a saját anyanyelvünk kutatásának és művelésének egyik legtermékenyebb formája. A kontrasztív nyelvművelés és nyelvkutatás lehetőségei kimeríthetetlenek, eredményei újszerűek s meglepőek. Egyúttal, mint számos fiatal nyugati magyar professzor, docens, lektor esete bizonyítja, garantáltan megőrzi az anyanyelvet, megtartja magyarnak azt, aki tanítja.

Messze kanyarodtam a dialógustémától s attól a rossz sejtelmemtől, hogy csak elpazaroltuk vele az életünket. De nem volt hiába ez a kitérő, amint az mindjárt kiderül. Talán szerénytelenül, hadd

számoljak be most a magam esetéről. Én is azon szerencsések egyike voltam ugyanis, akik idegenben is saját anyanyelvük oktatására kaptak lehetőséget Európa egyik egyetemén. Ám hogy ez az egyetem mégsem egészen „Nyugaton” volt, hanem abban a Finnországban, amely függetlenségében, belügyeinek szabad intézésében magasan fölötte állt ugyan a népi demokráciáknak, nem tartozott az ún. keleti blokkhoz, mégis, külpolitikájában alávetette magát a Nagy Szomszéd igényeinek, azt a saját bőrömön tapasztalhattam. S azt is, hogy a finnek közmondásos magyarbarátsága, amelynek az egyetemre való meghívásomat köszönhettem, sem nyújthat nekem védelmet, ha jelenlétem valamiképpen a kekkoneni külpolitika alaptételébe ütközik. Nem mintha Kekkonen s mögötte a Szovjetunió fölfigyelt volna csekélységem megjelenésére, de annál gyorsabban reagált a magyar követség és a Finn–Magyar Társaság: siettek felvilágosítani gyanútlan alkalmazóimat, mekkora különbség van külföldi magyar és hazai magyar között, s mekkora balfogás volt állást adni valakinek, aki nyugati lapokban kritizálni szokta a kádári rendszert. Hiszen a finnek a forradalom után sem fogadtak be magyar menekülteket, legfeljebb házasság révén juthatott be egy-kettő, s azok sem exponált helyre, mint amilyen az én tervezett egyetemi lektorságom volt. Valószínű azonban, hogy befészkelhettem volna magamat, ha kapcsolatba lépek a magyar szervekkel, s felajánlom szolgálataimat, vállalom a lektorsággal járó „kirendeltség”-szerepet. Minthogy ezt megtagadtam, ezzel meg is pecsételtem sorsomat: csak idő kérdése volt, hogy finn barátaim s alkalmazóim engedjenek a hazaiak szívós ostromának, s Debrecenből hozzanak magyar lektort.

Az én példám ismertetésével csak azt akartam szemléltetni, milyenné vált a nyugati magyarral folytatott ún. dialógus, ha a feltételeket a hazai fél szabhatta meg. A nyugati egyetemek magyar oktatói nem voltak kitéve ekkora hazai nyomásnak, őket a rábeszélés nyájasabb formáival környékezték, s gyakran nem is eredménytelenül. Sokan elfogadták a nekik szánt szerepet, a kulturális kirendeltség, külképviselet szerepét. Figyelemre méltó, hogy az enyhülés politikáját az emigráció többsége nem a kommunista rendszer gyengülésének tulajdonította; ellenkezőleg: egyre általánosabbá vált az a meggyőződés, hogy Kovács Imre öngyötrő kérdő mondata – „...az ország sorsa beteljesedett, marad az idők végezetéig a szovjet táborban?” – a rideg valóságot fejezi ki. Egy heves fiatal „urbánus” hozzászóló egy lépéssel továbbmegy: „Magyarországot földrajzi helyzete és történelme olyan közösségbe kényszerítette, amely tartós, s amelyből kiválnia rövid távon nem lehetséges, hosszú távon pedig nem kívánatos.” (Márton László, ÚL, 1970. ápr.) Vagyis nemzetünk hajója a lehető legjobb helyen van a „szocializmus kikötőjében”. Ilyen nézetekkel természetesen megbecsült vendége lehetett valaki az Anyanyelvi Konferenciának. Figyelemre méltó az a kijelentése is, hogy bár nem mondhat le az önálló gondolkodás és helyzetelemzés jogáról (persze gondolatait megtartja magának), „...de távozásom tényével szavazati, döntési, képviseleti jogomról lemondtam” (uo.). Egy hírhedt amerikai professzor, akit a rendszer ugyancsak körülajnározott, kijelentette, hogy nincs más Magyarország, csak szocialista, s a Haza dolgaiba beleszólni csak annak van joga, aki ennek a szocialista országnak adófizetője. E tetszetős Sinór Dénes-i doktrínának az a szépséghibája, hogy éppen a hazai adófizetőknek volt a legkevesebb beleszólásuk az ország dolgainak intézésébe. Professzorunk odáig ment az egész emigráció nevében megfogalmazott önfeladásban s a szocialista Magyarország iránti előzékenységben, hogy népfrontpolitikát indítványozott a hazai célok támogatására, és „A Magyar Nyelv Baráti Körének” megalapítását szorgalmazta. Eszerint mi már nem is vagyunk magyarok, csak a „magyar nyelv barátai”. Ugyancsak mélyre süllyedtünk, messze estünk az Illyés Gyula által húsz évvel korábban megfogalmazott „Ötödik Síp” ideájától.

A szolgálai együttműködésnek e szélsőséges esetei éppen ellenkező hatást váltottak ki a józan ítéletű nyugati demokrata értelmiségben; a termékeny „dialógus”-ról nekünk egészen más fogalmaink voltak. Azt hangsúlyozni is fölösleges, hogy az otthoni ügyekbe való beleszólás, szavazat, döntés, képviselet jogát, mint ahogy eddig sem, úgy ezután sem óhajtottuk kivívni magunknak, abbéli meggyőződésünk azonban, hogy nem hagyhatjuk elhallgattatni magunkat holmi rosszul értelmezett „dialógus” kedvéért, csak megerősödött. Szólásszabadságunkért drága árat fizettünk akkor, amikor elhagytuk hazánkat, most vállalnunk kell érte ezt az újabb áldozatot is, azt, hogy kritikáinkat, helyzetelemzéseinket magunknak s egymásnak írjuk csak nyugati lapjainkban – no meg a hazai funkcionáriusoknak, akik hozzáférnek a könyvtárak zárolt osztályaihoz. Az anyanyelvi konferenciákon, követségi fogadásokon azonban nem a mi kezünket rázogatták. Az utóbbit nem tartottuk nagy veszteségnek, hisz mi öröm van abban, ha

funkcionáriusi kezeket rázogathatunk? Ám hogy a zárolt osztályon legalább a funkcionáriusok olvashatnak bennünket, ez a tény talán nem is annyira lebecsülendő. Mert ahogy a hivatalos fogadások légkörében az ember, a magyar, a tudós nyelvész funkcionáriusi álarcot ölt, s mi csak ezzel a maszkkal rázhatunk kezet, a zárolt osztály magányában és csendjében a funkcionárius is gondolkodó s meggyőzhető emberré válhat, akivel már lehet s érdemes is dialogizálni.

A nyolcvanas évek gyökeres változást hoztak a dialógus történetében. A hazai ellenzék mozgolódásának, szervezkedésének kora ez; Kovács Imre húsz évvel korábbi megsejtése vált valóra: felnőtt az az új generáció, mely a konzervatív apáktól függetlenül magát új utakra lépett, s a szocializmus alapján vagy attól elszakadva kutatta a magyar s az európai jövő lehetőségeit. Ha tabukat sértő eszméiknek nem találtak törvényes publikálási lehetőséget, nem haboztak áttörni a cenzúra gátjait, s vagy odahaza vonultak a szamizdat illegalitásába, vagy Nyugatra csempészték, s ott nyomatták ki a tiltott árut, vállalva rendőri zaklatást, kéziratok, nyomdagépek elkobzását, hónapokra szóló közlési tilalmat, kizárást az írószövetségből. A nyugati demokrata emigráció értelmisége minden nehézség nélkül megtalálta a közös hangot ezzel a hazai új nemzedékkel, írásaiknak helyet adott az Új Látóhatár, a párizsi Irodalmi Újság, a Bécsi Napló és más nyugati magyar orgánumok. Egymással való szóértésünket azonban eszünkbe sem jutott volna „dialógusnak” nevezni. Ez a terminus, amelyhez részünkről annyi rossz emlék tapadt, máról holnapra eltűnt a történelem süllyesztőjében. Emlékezni rá azonban talán nem volt haszontalan, most, hogy jócskán túl vagyunk már annak a ritka szép egyetértésnek eufóriáján. Hogy Határ Győzött idézzem: „Nehogy kibutuljunk saját történelmünkben...”